

ΝΕΟΛΟΓΟΥ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Σ. Ι. ΒΟΥΤΥΡΑΣ,

ΑΡΙΘΜΟΣ 21.

ΤΟΜΟΣ Β'.

22 ΜΑΡΤΙΟΥ 1893.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΗΜΙΝ ΑΓΙΑΣΜΑΤΩΝ.*

A'.

Τὰ παρ' ἡμῖν ἀγιάσματα κατὰ πόδου δύνανται ἵνα ὁδηγήσωσιν εἰς τὴν εὐρείαν ἐρειπίων βυζαντινῶν ναῶν.

Τὸ περὶ ἀγιασμάτων ζήτημα τὸ διεγερθὲν ἐν τῷ Μεσαιωνολογικῷ Ἐταιρίᾳ καὶ ἐπὶ πολλάς συνεδριάσεις ἀπασχολήσαν καὶ ἀπασχολοῦν ἔτι τὰ μέλη αὐτῆς, ἐλέγχει σπουδαιότητα ἀδιαμφισβήτητον ὑπὸ τὴν ἐποψίαν τῆς ιστορίας τῆς παρ' ἡμῖν λατρείας. Ἄλλ' ἡ διαλεύκανσις αὐτοῦ δὲν ἐπιτυγχάνεται δι' αὐτοσχεδίων σκέψεων. Ἐπισταμένη μελέτη τῶν ιστορικῶν πηγῶν καὶ τῶν μνημείων τῆς τέχνης παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ἐπὶ τούτοις δὲ ὁρθὴ καὶ λελογισμένη ἐκτιμοῦσις τῆς τοῦ λαοῦ παραδόσεως ποδηγετοῦσι τὸν φελόπονον ἐρευνητὴν εἰς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου μὴ ἀφεστῶσαν τῆς ἀληθείας.

Τὸ ζήτημα ἐτέθη οὕτως. Ἀπαντα τὰ ἐν τῷ ἀκτίνῃ τῆς περιφερείας τῆς Κων/πόλεως ὑπάρχονται ἀγιάσματα δύνανται ἵνα ὁδηγήσωσιν εἰς τὰ ἤχνη ἢ εἰς τὴν ἐξ ἀνασκαφῶν ἀνεύρεσιν ἐρειπίων ναῶν ἢ εὐκτηρίων οἰκων; Καὶ ιστορικῶς ἐλέγχεται ἀμάρτυρος καὶ λογικῶς φαίνεται ἀνυποστήσιγκτος ἢ γνώμη διτὶ ισάριθμοι τοῖς δρωμένοις ἀγιάσμασιν ὑπῆρχαν ἵεροι ναοὶ ἐρειπωθέντες δύνη τῷ χρόνῳ ἢ καταστραφέντες ἐν ἀντιξόις καιρικαὶς περιστάσεσιν, ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν διτὶ ἀπαντα τὰ ἀγιάσματά εἰσι τόσα σημεῖα ὅσοι ναοὶ ποτε ὑφίσταντο ἐπ' αὐτῶν ἢ παρ' αὐτοῖς. Οἱ δὲ πείθοντες εἰς τοῦτο λόγοι εἰσίν δι' ἐπόμενοι:

a) Ὅππορχον μὲν πολυάριθμοι ἐν Κωνσταν/πόλει

* Παρατίθεμεντα ὅδε καὶ ἑτέρας δύνω γνώμας περὶ τῶν παρ' ἡμῖν ζητημάτων, ἔξι ἀ·εγνώσθηταν ἐν τῇ ἑταίρει τῶν Μεταξιωνικῶν ἐρευνῶν.

ἵεροι ναοὶ καὶ εὔκτηροι οἶκοι, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ιστορικῶν καὶ ξένων περιηγητῶν (Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλης ἀναβιβάζει αὐτοὺς εἰς 360, ὁ Ἀλδερίκτος εἰς 500, ὁ δὲ Δουκάγγιος εἰς 400) ἀλλὰ πολλοὶ τούτων μετεβλήθησαν, οἱ δὲ καταστραφέντες ἐκ θεμελίων ὀρετικῶς εἰσίν εἰλάσσονες ὡς καὶ οἱ σύν τῷ χρόνῳ ἐρειπωθέντες. Ἐάν ὑποθέσωμεν διτὶ ἔκαστον ἀγιασμάτα δεικνύει τὸν τόπον ἵεροῦ ναοῦ ἀλλοτε ὑφίσταμένου, θὰ ίδωμεν διτὶ ὁ ἀριθμός τῶν ὑπαρχόντων ἀγιασμάτων φαίνεται δυσανάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν οὕτως ἢ ἀλλως ἐκλιπόντων ἵερῶν ναῶν (ὡς 3 πρὸς 1 καὶ πλέον ἔτι).

b) Ἡ θέσις πολλῶν ἀγιασμάτων φαίνεται ἥκιστα πρόσδοφος πρὸς ἀνέγερσιν ἵεροῦ ναοῦ. Λ. χ. ἐν τοῖς κάπιοις τῆς Βλάγκας ὁρῶνται δύο πηγαὶ ἀγιασμάτων καθιερωμένων ἀμφοτέρων εἰς μνήμην τῆς ἀγίας Παρασκευῆς, ἀναβλύζουσι δὲ ἀκριβῶς κάτωθεν τοῦ ἀρχαίου τείχους, θὰ πότε δὲ αὐτόχρημα παραλογισμός διότι ἐν τῷ μέρει τούτῳ ἔκειτο ποτε ἵερος ναός, διότι δὲν παρουσιάζει τὰς συνθήκας τῆς δομικῆς εὐκτηρίων οἰκων, ἀλλ' οὐτε ἀλλων κτιρίων. — Οἱ κῆποι οὗτοι εἶναι, ως γνωστόν, ὁ παρὰ Βυζαντινοῖς λημῶν τοῦ Θεοδοσίου, περιτετιχισμένος διὰ τείχους περιφερείας ἐνὸς μιλίου, διότις ἐπεχώσθη ὑπὸ τῶν Λατίνων τὸν ΙΙ' αἰῶνα, ἀλλὰ κατόπιν, πότι τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας Μιχαήλ τοῦ Παλαιολόγου, ἐκαθαρίσθη καὶ ἤνοιχθη ὡς τὸ πρίν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παχυμέρου. Πολὺ δὲ μετὰ τῶν ἀλωσιν αὖθις ἐπεχώσθη καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιχωματώσεως αὐτοῦ ἐψυχτεύθησαν οἱ σῆματα ὁρῶνται κατάποι. — Τὸ ἀπρόσδοφον τῆς θέσεως πολλῶν ἀγιασμάτων πρὸς ἀνέγερσιν ναῶν παρατηρεῖται καὶ εἰς ἔτερα μέρη τῆς Κων/πόλεως.

c) Πολλὰ τῶν ἀγιασμάτων είναι φρέατα ἐν βαθέστι που ὑπογείοις. Ἄλλα τὰ φρέατα ταῦτα οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ τὰ ὑπόγεια φαίνονται προϊόντα τέχνης πολλῷ μεταγενεστέρας ἐποχῆς ἢ διστενά πειθῶμεν διτὶ εὐρίσκονται ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἢ ἀπετέλουν μέρος ἢ προδάρτημα ἀρχαίου ναοῦ.

Οἱ λέγοντες διτὶ πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ παρ' ἡμῖν

άγιασματα είναι τεκμήρια τῆς ὑπάρχεως ναῶν ἐρειπωθέντων αὐξάνουσιν ἀπίστεύτως, ως ἔρρεθη ἀνωτέρω, τὸν ἀριθμὸν τῶν βυζαντινῶν ναῶν καὶ εὐκτηρίων οἰκων ἄνευ ἱστορικῶν ἡ ὀπωδόποτε ἀλλων αὐθεντικῶν ἀποδεῖξεων· φαίνονται δὲ ἀριθμενοὶ τὴν γνῶμην αὐτῶν ἀβασανίστως ἐκ παραδόσεως τοῦ λαοῦ ἀκρίτου καὶ μὴ ἀὐθεντικῆς. Ἀκατανόπτός ἐστιν ἡ σπουδὴ αὐτῶν ἵνα θεραπεύουσα καὶ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα, ἐνεργῇ πανταχοῦ καὶ πάντοτε καθὼς πιστεύομεν, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς μεμονωμένοις καὶ μακράν εὐκτηρίων οἰκων ἐν γωνίᾳ που καὶ παραδόστω ἀναβλύζουσιν ἀγιάσμασι. Μετὰ τὴν δημοσίευθεῖσαν γνῶμην τοῦ ἀκαμάτου ἐν μεσαιωνολογικαῖς ἐρεύναις κ. Μ. Γερεών, ἐν ᾧ διὰ μακρῶν καὶ μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας ἔξετάζει τὸ ζήτημα περὶ ἀγιασμάτων ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις καὶ πᾶς τὰ συμπεράσματα εἰσὶν ἀνεπιδεκτα ἀντιρρήσεως, κρίνω περιττὴν τὴν περατέρω ἐπ' αὐτοῦ ἐρευναν, τούλαχιστον ὑπὸ κριτικὴν καὶ τεχνικὴν ἐποψίην.

Τεθέντος διτοὶ πολλὰ ἡ δλίγα παρ' ἡμῖν ἀγιάσματα τεκμηριούσιν ἀναμφισβητήτως τὴν παρ' αὐτοῖς ὑπαρχίν ἐρειπίων ἀρχαίων ναῶν, ἀράγε αἱ πηγαὶ τῶν ἀγιασμάτων ἀνέβλιυσαν ἐκοῖ εἰς χρόνους μεταγενεστέρους, ἡ προϋπῆρχον καὶ ὑφίσταντο ἐν τοῖς ἰεροῖς ναοῖς ἡ ἕγγυς αὐτῶν, πρὸ τῆς ἐρειπώσεως καὶ καταστροφῆς καὶ κατόπιν ἔξεχώσθησαν, ἡ αὐτομάτως ἀνέβλιυσαν καὶ ἔξακολουθοῦσι μέχρι τοῦ νῦν ὑπάρχουσαι; Βεβαίως τὸ δεύτερον φαίνεται πιθανότερον. Ἀλλὰ τότε ὑπὸ ποιαν ἴδιότητα δέοντα ἵνα ἐνοίσωμεν τὰς καθηγιασμένας ταύτας πηγὰς ὑφίσταμένας ἐν τοῖς ἰεροῖς ναοῖς; Μήπως ἔκαστος τούτων εἴχε λοῦμα ἢ λοῦσμα; Περὶ τούτου δὲν δυνάμεθα ἵν, ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος, διότι ἱστορικῶς εἰσὶ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς μόνον τὰ λούματα τῆς Ζωόδοχου Πηγῆς, τοῦ Ἀρεοβίνου καὶ δύο ἢ τριῶν ἀλλῶν ναῶν, ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὸ λοῦμα τῶν Βλαχερνῶν, διότε περιγράφεται ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἐν ἀφελεῖ λεπτομερεῖᾳ ὡς ἴδιον γνώρισμα τοῦ περικαλλιοῦς ἐκείνου ναοῦ. Ἡ μῆπως τὰ παρ' ἡμῖν ἀγιάσματα ἀντικατέστησαν τὰ περιφραντήρια τῶν ἀρχαίων κριστιανικῶν ναῶν; — Ταῦτα λέγονται καὶ ἀγιασματάρια. Ὁ δὲ Συνέδιος (ἐν ἐπιστολῇ 121) ὄνδραζει καθαρτήρια χέρνιβα καὶ τοποθετεῖ ταῦτα εἰς τὴν εἰσόδον τοῦ νάρθηκος. Εἶναι γνωστὸν διτοὶ ἐν αὐτοῖς καθηγιασμένου ὑδατος περιεργαντίζοντο οἱ εἰδερχόμενοι εἰς τὸν ἰερὸν ναὸν. Ἐπειδὴ οἱ βυζαντινοὶ ἱστοριογράφοι δλίγας εἰδῆσεις παρέχουσι, καὶ ταῦτας οὐχὶ συγκεκριμένας καὶ σαφεῖς, περὶ ἀγιασμάτων, ὡς ἐννοοῦμεν ταῦτα σήμερον, δὲν είναι δυνατὸν ἵνα δδηγηθῶμεν ἀδικαλῶς ὑπὸ αὐτῶν μόνον εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῆς ἀνωτέρω ἀπορίας ἄνευ τῆς κοινολατήτιδος παραδόσεως. Αὕτη δύναται ἵνα κάλλιον διδουχήσῃ ἡμᾶς μέχρι βαθμοῦ τινος. έαν ἡ ἀπιλλαγμένη γραμμή δημητράτων. Τεκμαιρόμενοι ἐκ τοῦ ἐν τῷ καθολικῷ τῆς ἀγίας Σοφίας ἀγίου Φιέατος, διότε ἀναφέρουσιν ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ὁ Χωνιάτης, διτοὶ καὶ ἐξ ὅν λέγουσιν ἀλλοι ἱστορικοί (Σ. βυζαντίου Κων/πόλεως τόμ. Α' σελ. 181, 312. καὶ τόμ. Β' σ. 231, 267 κλπ.) ὑποτοπάζομεν διτοὶ καὶ ἐν τισιν ἀλλοις

ναοῖς τῶν βυζαντινῶν ὑπῆρχον ὅμοιαι πηγαὶ ὑδατος, ὡς ἔχουσι καὶ νῦν πολλοὶ ιεροὶ ναοὶ τοιαύτας, διτοὶ καθιέρωσεν οὐχὶ ἀλλόγως εἰς ἀγιάσματα ἡ εὐλάβεια τῶν χριστιανῶν καὶ ἡ ιερότης τοῦ τόπου, ἐν ᾧ εὑρίσκονται. Τούτου ἀποδεκτοῦ ὕδως γενομένου, δέοντα μὴ ξενίζῃ ἡμᾶς ἡ καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἀνεύρεσις πηγῆς ἀγιάσματος ἐν τοῖς ἐρειπίοις ιεροῦ ναοῦ ἡ εὐκτηριούσιον οἰκου ὑφίσταμένου ποτέ. Τοῦτο είναι εὐεξήγητον, ὥστε πάντα ἐπ' αὐτοῦ μακρόν λόγον ἥγονται περιττόν. Δέν φανῶ τολμηρόν ἵνα ἐκ τοῦ οικοποῦ καὶ τῆς χρήσεως τῶν παρ' ἡμῖν ἀγιασμάτων προεικάδωμεν τὸν σκοπὸν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἐν τοῖς βυζαντίοις ναοῖς ὑφίσταμένων φρεάτων καὶ ἀλλων πηγῶν ὑδατος, καὶ κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν ἀποφανθῶμεν τὴν χρῆσιν τούτων μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὡς ἐστιν εἰς καὶ ὁ σκοπός. Τὰ λούματα φαίνονται μὲν ὑπαγόμενα εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, ἀλλὰ δέοντα μὴ συγκέντωται μετὰ τῶν πηγῶν τούτων. Τὰ λούματα, ἀπερ είναι δυνατὸν ἵνα γένωνται αντικείμενον ίδιου λόγου, ἡσαν διάφορα κατὰ τὸν τρόπον τῆς χρήσεως, εἰ μὴ κατὰ τὸν σκοπόν.

Πάντα τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ Κων/πόλεως ὑπάρχοντα ἀγιάσματα δυνάμεθα ἵνα ὑπαγύωμεν εἰς τέσσαρας κατηγορίας: 1) εἰς ἀγιάσματα, ὃν ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται εἰς αἰτια διάφορα· 2) εἰς ἀγιάσματα ὑποδειχθέντα κατ' ὄναρ εἰς εὐλαβεῖς, οὐ ἐνεκ πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν μετὰ πολλῆς ἀκριβείας καὶ προσδοχῆς ἀν τὸ ἀδαφὸς αὐτῶν ἔχῃ τι τὸ ἔξαιρετικὸν ὑπὸ τὴνέποψιν τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος· 3) εἰς ἀγιάσματα, ἀπερ τοπογραφικῶς ἔξεταζόμενα, παρουσιάζουσι πάσας τὰς συνθήκας διτοὶ ησάν ποτε μέρη ναῶν ἱστορικῶς ἀγνώστων ἡμῖν, ὃν οὐδὲν ἔχνος διέσωσεν πίμην ὁ πανδαμάτωρ χρόνος· καὶ 4) εἰς ἀγιάσματα ἀπολαύοντα ἔξαιρετικοῦ σεβαδημοῦ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ, ἀγιάσματα ἱστορικά ἢ βεβαιούμενα ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐγκρίτου παραδόσεως, ἀνερχομένης εἰς χρόνους ἀπωτάτους, διτοὶ κεῖνται ἐπὶ ἐδάφους, ἐφ' οὐ ἀνηγείροντο ποτε ναοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀναφερόμενοι. Τὸν μὲν ἔξετασιν τῶν ἀγιασμάτων τῶν τριῶν πρετῶν κατηγοριῶν οὐδὲν λόγως ἐπιχειρῶ ἀλλὰ τὴν τοπογραφικὴν ἔρευναν τῶν ἀγιασμάτων τῆς τετάρτης κατηγορίας θέλω δρίσει ὡς ἀντικείμενον ίδιου λόγου ἐν ἐτέρῳ γνωμοδοτήσει μου, μὴ ἀφιστάμενος τῶν ἱστορικῶν ἔξαγομένων ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θέσεως ναῶν ἱστορικῶς γνωστῶν. Περαίνων τὰ δλίγα ταῦτα ἔχω δι' ἐλπίδος διτοὶ τὸ ὑπὸ δψην ἡ ζήτημα θά ἐκτιμηθῇ δεόντως καὶ θά ἐφεδικύτη τὸν προσοχὴν τῶν ἐπιαίσθιτων, ὥπας ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως αὐτοῦ προκύψῃ ἀγαθόν τι.

ΗΑΙΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ.

B'.

Μετ' ἐνδιαφέροντος παρακολουθήσας τὸν ἐν τῇ Μεσαιωνικῇ ἀγιασμάτων συζητησιν, καὶ τὰς περὶ τούτων γνῶμας τῶν ἐπιφανεστέρων αὐτῆς μελῶν ἐπισταμένων μελετήσας, ἐπισκεψθεὶς δὲ καὶ ἐγώ ποιλα τοιαύτα ἐν τε Ἀδριανούπολει καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Θράκης ὑπάρχοντα καὶ ἐπὶ τόπου μελετήσας τὸ